

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1388>

Geliş Tarihi: 05.09.2018

Kabul Tarihi: 07.10.2018

BİR BATILI SEYYAHIN HATIRALARINDA ORYANTALİZM'İN İZLERİNİ SÜRMEK: EDWARD WILLIAM LANE'İN GÖZÜNDEN 19.YÜZYIL MISIR TOPLUMU VE KÜLTÜRÜ

ALİ BİLGENOĞLU*

Selahattin ERTÜRK ÇİFTÇİ*

ÖZ

Bir döneme ait herhangi bir somut olayı ya da olguyu anlama ve analiz etme noktasında tarihçilerin elinde bulunan en önemli kaynaklardan birisi hatıralardır. Bir tarihçinin tarih yazımında kullandığı hatıra kaynakları arasında seyahatnameler, gezginlerin seyahat ettikleri yabancı topraklarda edindikleri kişisel izlenim ve değerlendirmelere doğrudan ulaşılabilmesi açısından ayrı bir önem taşımaktadır. 19. yy.'da kaleme alınan seyahatnamelerde aslan payını Ortadoğu coğrafyası almıştır. Bu noktada Ortadoğu'ya gerçekleştirilen seyahatler sonucu ortaya koyulan seyahatnamelerde yer alan kişisel gözlemlerin yanı sıra “Avrupa'nın Doğu fikri” olan oryantalist izleri de sıklıkla görmek mümkündür.

Bu çalışmada Lane'in *Modern Mısırluların Gelenek ve Görenekleri* (1836) adlı eserinden hareketle yazarın Mısır'da geçirdiği yıllar boyunca edindiği bilgi birikiminin ve kişisel gözlem ve değerlendirmeleri ortaya konacaktır. Bununla birlikte bir Batılı'nın gözünden Doğu'nun yorumlanması ve bir öteki olarak yeniden üretilmesi bağlamında yazarın ve eserinin Oryantalist düşünceye nasıl ve ne yönde katkı sağladığı değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, Seyahatname, Hatırat, Edward William Lane, Mısır

* Dr.Öğr.Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: ali.bilgenoglu@adu.edu.tr

* Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı Mezunu, e-posta: ciftci.erturk@gmail.com

Tracing Orientalism in A Memoir of A Western Traveller: 19. Century Egyptian Culture and Society in the Eyes of Edward William Lane

Abstract

One of the most important sources of historians at the point of understanding and analyzing any concrete event or a phenomenon is the memoir books. The travel books, among the other sources used by historians, have a special significance in terms of a direct access to the personal impressions and evaluations of travelers on foreign regions and cultures. Middle East takes lion's share of the memoir books written in 19. century. So, it's possible to trace orientalism which is "Europe's East Idea" in the memoir books resulted of travels to the East.

In this work, the personal observations and evaluations of Lane on Egyptian culture and society will be revealed by using *The Manners and Customs of the Modern Egyptians* (1836). In addition to that the contribution of Lane and his work will be evaluated in context of the "Western view of the East" and the "re-production of the Other".

Key Words: Orientalism, Travel Book, Memoir, Edward William Lane, Egypt

Giriş

"Bugün, hiçbir zaman yapılmadığı kadar çok Doğu'yla ilgileniliyor. Doğulu çalışmalar hiç bu kadar ileriye gitmemişti. XIV. Louis çağında Helenist olunuyordu, şimdi ise Doğuluyuz".¹ Victor Hugo tarafından yaklaşık iki asır öncesinde sarf edilen bu sözler Batı'nın Doğu'ya yönelik ilgisini ve yaklaşımını yansıtmaları açısından hala geçerliliğini korumaktadır. Batı'nın Doğu'yu keşfetmek, anlamak ve ona hükmetmek çizgisindeki ilerleyişi 19. yy.'dan bu yana Oryantalizm kavramının hayatımızda önemli bir yer oluşturmaya sebep olmuştur. Bu açıdan Oryantalizm kavramının ne olduğu ve hangi anlamları içinde barındırdığının doğru bir şekilde analiz edilmesi, medeniyetlerin birbirileri ile etkileşimleri noktasında sosyolojik, tarihi ve antropolojik gerçeklikleri daha iyi değerlendirme imkânı sunacaktır.

¹ Rana Kabbani, *Avrupa'nın Doğu İmajı*, Çev. Serpil Tuncer, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 85.

Bir Batılı Seyyahın Hatıralarında Oryantalizm'in İzlerini Sürmek: Edward William Lane'in Gözünden 19.Yüzyıl Mısır Toplumunu ve Kültürü

19. yy. boyunca Doğu dünyası üzerine pek çok seyahatname yazılmıştır. Bölgeye olan seyahatlerin içerisinde aslan payını alan bölge ise, hiç kuşku yok ki, Ortadoğu coğrafyasıdır. Bu dönemde Mağrip'ten Maşrik'a dek pek çok bölge Batılı gezginlerin, ilim adamlarının ilgi alanı içerisine girmiş; burada elde edilen bilgi ve izlenimler daha sonraki süreçte Oryantalist yazının temel bilgi birikimi olarak çıkmıştır. Bu bağlamda Batılı gezginlerin yaptıkları bu seyahatler "Avrupa'nın Doğu fikri" olan Oryantalizm'i ve onun Avrupalı merkezci bakış açısını inşa etmesi bakımından işlevsel bir nitelik kazanmıştır.²

19. yy.'ın ilk çeyreğinde genelde Ortadoğu coğrafyasına özeldir ise Mısır'a yapılan seyahatler arasında Oryantalist literatüre büyük katkı sağlaması bakımından öne çıkan isimlerden biri İngiliz Oryantalist Edward William Lane'dir (1801-1876). Oryantalizm ile bilimsel anlamda uğraşan Lane, çalışmalarına malzeme toplamak amacıyla 1825'te Mısır'a gelmiş ve aralıklarla toplam 12 yıl burada yaşamıştır. Bu süre içerisinde üst düzey Arapça bilgisi ile İngilizce-Arapça sözlük hazırlamasının yanı sıra Arap toplumuna dair pek çok eser yayımlamıştır. Lane'in Oryantalist literatüre kazandırdığı en büyük eseri ise 1836'da yayımlanan *The Manners and Customs of the Modern Egyptians* (Modern Mısırlıların Gelenek ve Görenekleri) adlı seyahat ve gözlem çalışmasıdır.

Bu çalışmada öncelikle Edward Said tarafından ortaya koyulan Oryantalizm kavramı açıklanacaktır. Batı'nın emperyalist yaklaşımını içkinleştiren Oryantalizm kavramına ait genel bir çerçevenin Said tarafından çizilmesi bu noktada önem arz etmektedir. Her ne kadar Said'in Oryantalizm tanımına katılsak da Said'in Oryantalizm tezine getirilen eleştirilere de bu çalışmada değinilecektir. Sonrasında İngiliz seyyah Edward William Lane'in Mısır toplumuyla ilgili yazdığı *Modern Mısırlıların Gelenek ve Görenekleri* adlı kitaptan hareketle Doğu'ya ilişkin deneyim ve gözlemlerinin Oryantalist literatüre katkısı incelenecektir. Bu inceleme aracılığıyla gerek Said'in bahsettiği Oryantalist söylem ve düşünce yapısı gerekse Said'i eleştirenlerin bahsettiği noktalar Lane'in eseri üzerinden analiz edilmeye çalışılacaktır.

1. Bir Kavram Olarak Oryantalizm ve Edward Said'in Oryantalizm Tezi

Jacques Derrida'nın vurguladığı gibi Doğu, Batı, İslam vb. kavramlar anlam dünyaları çerçevesinde yarattıkları imgelerle monolitik ve homojen yapılar arz ettikleri yönünde bir yanılasmaya neden olmaktadır. Oysaki bu kavramlar tekil olmaktan ziyade çoğulluk ifade etmektedir. Kendisinin meşhur *yapı-söküm* metodolojisinden hareketle tüm bu kavramsallaştırmaların tekilik boyutundan uzakta değerlendirilmesi ve çoğul kimliklerinin açığa çıkarılması gerekmektedir. Bu bağlamda bakıldığında nasıl tek ve

² Megan C. Thomas, "Orientalism and Comparative Political Theory", *The Review of Politics*, vol. 72, no. 4, 2010, s. 653. Avrupalı merkezcilik ve eleştirisi için ayrıca bkz. Samir Amin, *Avrupalı merkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1993.

homojen bir Batı ya da İslam dünyası yerine birçok Batı'lar ve İslam dünyaları varsa³ benzer bir şekilde tek bir Oryantalizm de söz konusu değildir.

Oryantalizm'in tanımı noktasında 20. yy.'ın ikinci yarısından itibaren tarih, antropoloji, edebiyat, teoloji, sanat, kültürel çalışmalar vb. alanlarda yapılan tartışmalar zaman içerisinde karşımıza çok farklı açıklamalar ve bakış açıları çıkarmıştır.⁴ Bugüne dek Oryantalizm'e ilişkin ortaya konan tespit ve tanımlama girişimlerinin bütünüyle yanlış olduğunu söylemek mümkün olmamakla birlikte literatürdeki söz konusu birikimin Oryantalizm'i açıklama noktasında eksik olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla bunların arasından birisini doğru ve yeterli kabul etmek hem indirgemeci bir yaklaşım olarak kabul edilecek, hem de Oryantalizm'in sınırlarını daraltmak anlamına gelecektir. Literatüre dair belirttiğimiz tespitlerin ve ana sorunsalların tamamını kapsamaması açısından Edward Said'in ortaya koyduğu Oryantalizm tanımı en isabetli tanımlama olarak görülmektedir. Said'e göre Oryantalizm:

*“Kültür, araştırmalar ya da kurumlar tarafından edilgence yansıtılan, salt siyasal bir konu ya da alan değildir; Doğu hakkında yazılanlardan oluşmuş geniş, sınırları belirsiz bir metinler yığını da değildir; Doğu dünyasını baskı altında tutmaya çalışan çirkin bir Batı emperyalizmi de değildir. Daha çok, jeopolitik bilincin araştırma metinlerine, estetik, iktisat, sosyoloji, tarih, filoloji metinlerine dağılımıdır”.*⁵

Said'in bu tanımı Oryantalizm'i hayatın tüm alanlarını kapsayan bir kavram olarak sunmaktadır. Bu noktada tanımda bahsedilen *jeopolitik bilinç* kavramının açıklanması gerekmektedir. *Jeopolitik bilinç*, Batı'nın medeni, rasyonel, bilimsel ilerlemeye açık; Doğu'nun barbar, gerici, akıl dışı, şiddet, gizem, egzotik tatlar ve şehvetle ilişkilendirildiği bir ilişkiler düzleminde Batı'nın Doğu'ya karşı ürettiği üstünlük tezidir. Konunun akademik tartışma alanı içerisine girmeye başladığı 20. yy.'dan itibaren üstünlük tezinin *Emperyalizm* kavramıyla ilişkilendirilmesinin esasen Oryantalizm'in içinde barındırdığı jeopolitik bilinçten kaynaklandığını söylemek mümkündür.⁶ Tam da bu noktada jeopolitik bilinç ve bu bilincin Oryantalist literatüre etkisini anlamak için Said'in Oryantalizm tezini ayrıntılı bir şekilde incelemek gerekmektedir.

Filistin kökenli bir Arap olarak Batı'da eğitim görmesine rağmen kimliğini unutmadığını vurgulayan Said'in *Oryantalizm* adıyla 1978 yılında yazmış olduğu kitap,

³ Mustapha Chérif, *Islam and the West: A Conversation with Jacques Derrida*, The University of Chicago Press, Chicago 2008, s. 40.

⁴ Fred Halliday, “Orientalism and Its Critics”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, vol. 20, no. 2, 1993, s. 148.

⁵ Edward Said, *Şarkiyatçılık*, Çev. Berna Yıldırım (9. Baskı), Metis Yayınları, İstanbul 2016, s. 21.

⁶ Kuşkusuz bu bakış açısı salt Said'e özgü olmayıp; düşünsel temelleri açısından bakıldığında kökenleri Edmund Burke, Max Weber ve Karl Marx'a dek uzanan geniş bir politik/ideolojik skalaya sabitlenmektedir. Bu konuda yapılmış değerli bir analiz için bkz. Michael Curtis, *Orientalism and Islam: European Thinkers on Oriental Despotism in the Middle East and India*, Cambridge University Press, Cambridge 2009.

Bir Batılı Seyyahın Hatıralarında Oryantalizm'in İzlerini Sürmek: Edward William Lane'in Gözünden 19.Yüzyıl Mısır Toplumunu ve Kültürü

modern Oryantalizm'e ilişkin genel bir çerçeve çizmektedir. Bu kapsamda Said'in kitabında eleştirel bir şekilde bahsettiği Oryantalizm kavramı sadece bir bilim alanı değil Batı'nın siyasal iktidarına, üstünlüğüne ve emperyalist söylemine hizmet eden bir ideolojidir.⁷ Bu ideolojinin anlaşılması açısından Said'in, Foucault'un *söylem analizi* kavramını kullandığı görülmektedir. Bu çerçevede bir akademik alanın ve bu alana ilişkin teorilerin bahsedilen alana ilişkin söylemlerden bağımsız bir şekilde var olması mümkün görülmemektedir.⁸ Oryantalist çalışmalarda da Batı'nın Doğu'ya ilişkin geliştirdiği söylemlerin etkilerini gözlemek mümkündür. Oryantalist çalışmaları etkileyen bu söylemler kapsamında Batı ilerici, rasyonel, aydın ve laik olarak görülmekte iken Doğu çalın, tehlikeli, bağımsız ve köktenci görülmektedir.⁹ Jeopolitik bilincin etkisi altında kurulan bu ikili karşıtlıklar Batı'nın kendini tanımlamasında olumsuz öteki olarak Doğu'nun varlığını mecbur kılmaktadır.¹⁰ İdeolojik özellik gösteren Oryantalizm kavramıyla Batılılar, *Beyaz Adamın Yükü* olarak tanımlanan, Doğu'ya medeniyeti getirme görevi adı altında emperyalizmi meşru hale getirmeyi amaçlamaktadır.¹¹

İdeoloji haline getirildiği ölçüde Oryantalizm kavramını eleştiren Said, modern Oryantalizm'i Napolyon'un Mısır'ı işgali ile başlatmaktadır.¹² Zira bu işgal modernizmin Ortadoğu'ya girişi olarak da genel kabul görmektedir.¹³ Said, Modern Oryantalizm'in başlangıcını Mısır'ın işgaline dayandırsa da Oryantalist literatürün sınırları bunun çok ötesinde çizilmiştir. Bu noktada Said'in eserinde de bahsedildiği üzere resim sanatından müziğe, romanlardan masallara, askeri ve istihbari raporlardan gezi yazılarına kadar birbirinden farklı pek çok alanda Oryantalist izlerin görüldüğünü söylemek mümkündür. Bu noktada Said'in yaptığı Oryantalizm tanımına tekrar geri dönecek olursak Oryantalizm'in hayata ilişkin tüm alanlara sirayet eden bir anlayış olduğunu görmekteyiz.

Said'in kitabında ortaya koymuş olduğu Oryantalizm tezi akademik çevreden bazı eleştirilere uğramıştır. Eleştirilerden ilki Said'in kitabında bahsedilen Batılı Oryantalistlerin hepsinin Doğu ile ilgili olumsuz söylemlere ve yanlış bilgilere sahip olduğu iddiasıdır. Bu konuda getirilen eleştiri: "*Said kendi tezini ne kadar güçlü şekilde savunursa savunsun, eski Oryantalistlerin çalışmaları birçok olumlu özelliklere sahiptir. Bunlar arasında ömür boyu araştırma, lisanlara tam anlamıyla hakimiyet, geniş bir vizyon, bilgi dağarcığı ve köklü üniversitelerle bağlantılar bulunmaktadır*" şeklindedir.¹⁴

⁷ Nilgün Tütal, "Edward Said'in Oryantalizmi Nasıl Okunuyor?" *Doğu Batı*, 2002, s. 125.

⁸ Michel Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, Çev. Veli Urhan (3. Baskı), Birey Yayıncılık, İstanbul 1999.

⁹ Riaz Hassan, *Müslüman Zihinler*, Çev. Ergin Çenebaşı, Doğan Kitap, İstanbul 2008, s. 246.

¹⁰ Jacques Derrida, *Writing and Difference*, Çev. Alan Bass, Routledge, London 2002, s. 22.

¹¹ İbrahim Kalın, *Ben Öteki ve Ötesi*, (3. Baskı), İnsan Yayınları, İstanbul 2016, s. 288.

¹² Said, *age*, s. 90.

¹³ Bernard Lewis, *Ortadoğu*, Çev. Selin Y. Kölay (3. Baskı), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2006, s. 315.

¹⁴ Bryan Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, Çev. İbrahim Kapaklıkaya (2. Baskı), Anka Yayınları, İstanbul 2003, s. 32.

Said'in eserinde adı geçen Oryantalistlerden hareketle Batılı Oryantalistlerin Doğu ile ilgili her zaman olumsuz söylem ve bilince sahip olduğuna yönelik iddiaya getirilecek itiraza Oxford'da 1784 yılında Arapça kürsü başkanı olan Profesör Joseph White'ın Hz. Muhammed hakkındaki ifadesi örnek gösterilebilir. White'a göre Hz. Muhammed: "*Parlak yeteneklere ve derin bir zekaya sahip olağanüstü bir karakterdi.. Yürekli ve yaratıcı bir dehanın saf gücü.. Büyük felaketlere göğüs gerebilecek bir zihinsel yücelikle donatılmıştı*".¹⁵ Örnekten de görüleceği üzere White, Said'in Batılı Oryantalist tanımına tam anlamıyla uymakta iken Said'in iddiasının aksine peygamber hakkında olumlu ifadelere sahiptir.

Said'e göre *Doğu'nun Doğululaştırılması* adı altında Batılılar Doğu'daki gerçekliklerden ziyade zihinlerindeki Doğu imajı çerçevesinde Doğu'ya ilişkin yeni gerçeklikler üretmektedir.¹⁶ Bu çerçevede hiçbir Avrupa ve Amerikalı'nın Doğu'yu bilmediklerine yönelik Said'in iddiası ile en büyük akademik günaha teşebbüs ettiğiinden bahsedilmektedir.¹⁷ Said'in bu iddiasına eleştiri getiren bir diğer isim Şerif Mardin'dir. Mardin'e göre "*Said, Batı'nın Doğu hakkındaki olumlu tutumlarını inkâr ettiği ölçüde inandırıcılığını kaybetmektedir*".¹⁸

Said'in tezini en sert eleştirilenlerden birisi de Bernard Lewis'dir. İlk olarak Lewis, Said'in Oryantalizm kavramını incelerken Said'in Doğu'yu sadece Ortadoğu ve Araplar ile sınırlı tutup Türk, Hindu ve Çin geleneklerini göz ardı ettiğini öne sürmektedir.¹⁹ Lewis tarafından getirilen diğer eleştiri Said'in, kitabında Oryantalizm kavramı için sadece İngiliz ve Fransız Oryantalistlerin eserlerini inceleyip Alman ve Rus Oryantalistlerin eserlerine yer vermemesi olmuştur. Bu eleştiriler doğrultusunda Lewis eleştirisinin dozunu artırarak Said'in tezinin bilimsel geçerliliğini sorgulamaktadır:

"Acaba Said bilim kurgu yazarlarının çok sevdikleri türden alternatif bir evren mi kurgulamıştı? Yüzlerce yıllık entelektüel ve genel tarihi böylesine hırpalaması karşısında başka bir açıklama bulmak güç görünüyordu. Yanlış tespitlerinden bazılarının ayırt edilebilir herhangi bir tartışma yaratma amacı yoktu ve Müslüman ordularının Türkiye'yi Kuzey Afrika'dan önce fethetmelerine inanmasında olduğu gibi, belki de samimi bir cehaletten kaynaklanıyordu".²⁰

Said'e getirilebilecek son eleştiri tek bir Doğu ve Batı imajının olmadığına yöneliktir. Said'in incelediği Batılı kişilerin temsil ettiği Batı imajının ve kişilerin eserlerinde bahsedilen Doğu imajının tüm toplumları kapsadığı iddiası eleştirilmektedir. Said'in bu yaklaşımına getirilecek olan eleştiriye ilişkin örnek Fransız seyyah

¹⁵ Albert Hourani, *Batı Düşüncesinde İslam*, Çev. Celal Kanat, Doruk Yayınları, İstanbul 2010, s. 25.

¹⁶ Shehla Burney, "Orientalism: The Making of the Other", *Counterpoints, vol. 417, Pedagogy of the Other: Edward Said, Postcolonial Theory, and Strategies for Critique*: 23-39, 2012, ss. 26-27.

¹⁷ Ahmet Ulvi Türkbağ, "Şark'a Dair: Miladın 24. Yılında Şarkiyatçılık", *Doğu Batı*, 2002, s. 213.

¹⁸ Şerif Mardin, "Oryantalizmin Hasıraltı Ettiği", *Doğu Batı*, 2002, s. 116.

¹⁹ Bernard Lewis, "The Question of Orientalism" *The New York Review of Books*, 1982, s. 16.

²⁰ Bernard Lewis, *İslam ve Batı*, Akılçelen Kitaplar, Ankara 2017, s. 196.

Bir Batılı Seyyahın Hatıralarında Oryantalizm'in İzlerini Sürmek: Edward William Lane'in Gözünden 19.Yüzyıl Mısır Toplumuna ve Kültürü

Thevenot'un Doğu toplumlarına ilişkin gözlemleridir. İstanbul'da kaldığı sürede Thevenot'un gözlemlerine göre Türklerle ilgili olarak: “*Türklerin içinde kültürlü kişiler söz konusuysa, bir kitap okur veya bir şeyler yazarlar; yanlarında birileri varsa ya sohbet ederler veya bir oyun oynarlar; Hiçbir zaman barbut, iskambil veya herhangi bir kumar oynamazlar; sadece satranç, dama, marelle ve benzer başka oyunlar oynarlar*” ifadeleri yer almaktadır.²¹ Türk halkı ile ilgili olarak Thevenot'un olumlu ifadelerine rağmen Mısır halkıyla ilgili gözlemleri ilginçtir. Thevenot'a göre:

*“Ülke insanları ister Müslüman ister Hristiyan olsunlar, genelde çok esmer tenlidir; hepsi çok kötü, namussuz, kalleş, tembel, ikiyüzlü ve oğlancılığa çok düşkünlüdürler; hırsız, hain, paragöz, bir pare için adam öldürebilecek tynnettedirler; ayrıca her türlü günaha batmışlardır, son derece tabansız olurlar; bu nedenle dövüşmekten pek hoşlanmazlar... Bu sefil insanlara Türkler hizmetçi, daha doğrusu köpek muamelesi yaparlar”.*²²

Verilen örnekten hareketle Batılı bir Oryentalist için Doğu toplumu ve imajına yönelik tek bir anlayışın olmadığı görülmektedir. Elmalılı Hamdi Yazır'ın 1909 yılında çevirdiği, Fransız entelektüel Mösyö Rinye Milye'nin Doğu toplumuna yönelik ifadeleri ile de Doğu'yu küçümseyen ve her alanda geri kalmışlıkla ilişkilendiren tek bir Oryentalist söyleme bağlı Batılı Oryentalist imgesinin var olmadığı görülmektedir:

*“Milye'ye göre: ... Denilir idi ki: Müslümanlar; tevekkül, kazâ ve kader hakkındaki itikadları hasebiyle atâletten kurtulmak ihtimalleri yoktur”. Şimdi bu babda söz söylemeğe hâcet bile kalmadı. Sanâdid-i Garb'ın dimâğ-ı zünun ve tahayyülâtını işgal eden şu töhmetlerin kizb ve iftirâ-yı mahz olduğu meydan-ı alâniyete çıktı. Zirâ Mukden sahralarını dolduran toprak aksâ-yı Asya'da yapılmıştı”.*²³

Batı'nın kendini üstün gördüğü ve bunu her fırsatta hayatın her alanında yansıtmaya çalıştığını ifade eden Oryantalizm tezi genel olarak geçerli kabul edilse de eleştirilerin deindiği noktalarda da haklılık payının olduğunu görüyoruz. Bu noktada yazdığı çeşitli eserlerle Oryentalist literatüre büyük katkı sunan Lane'in Mısır toplumu hakkında kaleme aldığı kitabının incelenmesi önem arz etmektedir. Bu kitapta yer alan gözlem ve deneyimler Batılı bir seyyahın gözünden Doğu imajını gözlemlemek ve bahsedilen jeopolitik bilincin yazdığı kitaba sirayetini görmek açısından önemlidir. Ayrıca Said'e getirilen eleştirilerden biri olan tek bir Oryentalist gerçeklikten ziyade pek

²¹ Stefanos Yerasimos (Ed.), *Thevenot Seyahatnamesi*, Çev. Ali Bertkay (2. Baskı), Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 71.

²² Yerasimos, *age*, s. 234.

²³ Elmalılı Hamdi Yazır, “İslamiyet'le Medeniyet-i Cedide Birleşebilir mi?”, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*: 83-97, (Haz.) Cüneyd Köksal ve Murat Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul 2013, s. 84.

çok Oryantalist gerçekliğin olduğu ve tek bir kalıba bağlı Oryantalist düşünce yapısının olmadığı Lane'in eseri üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

2. Batılı Bir Seyyah Olarak E.W. Lane

Modern Oryantalistler içinde önemli isim olan İngiliz seyyah Edward William Lane'in İngiltere'de geçen gençlik yıllarında Arapçaya ve Oryantalist çalışmalara olan ilgisinden dolayı Doğu'ya seyahat, hayatında önemli bir dönüm noktası olmuştur.²⁴ Çünkü bu seyahatler sonrasında yazmış olduğu eserler sayesinde Avrupa genelinde muteber bir Doğu bilimci haline gelmiştir. İlk defa 1825 yılında Mısır'a giden Lane, üç ayrı seyahat şeklinde toplamda 12 yıl Mısır'da kalmış; Kahire'de geçirdiği zaman diliminde yazıya döktüğü gözlemlerini ve çizdiği illüstrasyonları kitap haline getirmiştir. Bu noktada Mısır'a gerçekleştirdiği ikinci seyahat sonrası bu çalışmada da incelenecek olan *Modern Mısırlıların Gelenekleri ve Göreneklere* adlı kitabı yazmıştır.²⁵ Mısır'a yaptığı seyahatler sonucunda Lane'in yazmış olduğu eserler arasında, ilk seyahati sonunda yazdığı fakat maliyetinden dolayı bastıramadığı *Mısır'ın Tasviri, Modern Mısırlıların Gelenekleri ve Göreneklere, 1001 Gece Masalları, Kuran'dan Seçmeler ve Arapça – İngilizce Sözlük*²⁶ gibi İngiliz Oryantalist yazınının temel kaynakları yer almaktadır.²⁷

Arapça – İngilizce Sözlük ve Modern Mısırlıların Gelenekleri ve Göreneklere kitapları ile Lane, Arap literatürü ve grameri üzerine çalışan bilim adamlarının ustası olarak sayılmaya başlanmıştır. Ayrıca bu eserleri sayesinde Lane, Alman Oryantal Topluluğu, Kraliyet Edebiyat Topluluğu ve Kraliyet Asyatik Topluluğu gibi Avrupa'daki önemli Oryantalist derneklere onur üyesi olarak kabul edilmiştir.²⁸ Lane'in kabul gördüğü bu dernekler 19. yy.'da Oryantalist çalışmaların merkezidir. Bu dernekler bünyesindeki çalışmaları sayesinde Lane hem yazdığı eserlerle Oryantalist literatüre çok büyük katkı sağlamış hem de Avrupa'daki Oryantalist çalışmalara yön vermiştir.

Edward William Lane'in Mısır'a gerçekleştirdiği seyahatlerde gerek dil gerekse kıyafet anlamında topluma tam anlamıyla entegre bir sosyalizasyon süreci geçirdiği;

²⁴Stanley Lane Poole, *Life of Edward William Lane*, Gilbert And Rivington Printers, London 1877, s. 14.

²⁵Geoffrey Roper, "Texts from Nineteenth-Century Egypt: The Role of E.W. Lane", Paul Starkey ve Janet Starkey (Eds.), *Travellers in Egypt*, I.B. Tauris, London 1998, s. 245; Türkiye Diyanet Vakfı, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 27, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Genel Müdürlüğü, İstanbul 1988, s. 99.

²⁶Lane Poole, *age*, ss. 141-142.

²⁷Jason Thompson, "Edward William Lane's 'Description of Egypt'", *International Journal of Middle East Studies*, vol. 28, 1996, s. 565. İngiliz Oryantalist yazınının Akdeniz dünyasına ve Müslüman Osmanlı coğrafyasına dönük birikimi ve erken dönem gözlemlerine dair kapsamlı bir değerlendirme için ayrıca bkz. Gerald McLean, *Doğu'ya Bakış: 1800 Öncesi Dönem İngiliz Yazmaları ve Osmanlı İmparatorluğu*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2009, ss. 31-141; Gerald McLean, *Doğu'ya Yolculuğun Yükselişi: Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz Konukları (1580-1720)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.

²⁸Lane Poole, *age*, ss. 123-124.

Bir Batılı Seyyahın Hatıralarında Oryantalizm'in İzlerini Sürmek: Edward William Lane'in Gözünden 19.Yüzyıl Mısır Toplumunu ve Kültürü

sürekli Müslümanların arasına karışarak gözlemlerde bulunduğu, keşfettiği her şeyi ve yaşadığı her anı günü gününe not ettiği ya da çizdiği bilinmektedir.²⁹ Bu bağlamda gerek Batılı bir figür olması gerekse Batı'da Oryantalist çalışmalara ilgi duyarak Doğu dillerini öğrenip Doğu'yu keşfetmek için seyahat eden birisi olması açısından Lane, Edward Said'in çizmiş olduğu "Batılı Oryantalist" kimliğe tam olarak uymaktadır. Said'in çizdiği Oryantalist profilden hareketle Lane'in Doğu'yu ziyaret etmiş ve gözlemlerde bulunmuş Batılı bir seyyah olarak Said'in önemle vurguladığı "jeopolitik bilinci" eserlerine yansıtarken, Doğu'ya ilişkin sunduğu perspektifler bağlamında mezkûr profilden farklılaşması son derece önemlidir.³⁰

3. Lane'in Mısır Gözlemleri

Modern Oryantalizm'in hızlı bir yükselişe geçtiği 19. yy.'da Doğu hakkında bilgi edinilebilecek önemli merkezlerden birisi de Kahire idi. 12 yılını Kahire'de geçiren Edward William Lane'in Mısır'a gerçekleştirdiği seyahatler sonucunda edindiği deneyim ve gözlemlerinin ürünü olan *Modern Mısırlıların Gelenekleri Göreneklere* adlı kitabı Batılı bir Oryantalistin gözünden Doğu toplumunun nasıl görüldüğünü bizlere sunmaktadır. Lane'in Doğu'ya bakışı ve Doğu tasvirinde yer yer Said'in ortaya koyduğu Oryantalist anlayış görülse de Lane'in Doğu'yu objektif bir şekilde tasvir etme amacını güttüğünü de görmekteyiz.

Lane, Mısır toplumunun neredeyse her şeyini incelemiş ve Mısır toplumu hakkındaki çoğu hususu kendi çizdiği illüstrasyonlarla tasvir etmiştir. Kitabın içeriğinde Mısır toplumuna ilişkin insanların karakterleri, kıyafetleri, eğitim, din, hukuk, yönetim, toplumsal sınıflar, dil, bilim, edebiyat, astronomi, batıl inanç, endüstri, tütün ve eroin kullanımı, müzik, dans, festivaller, cenaze törenleri, Kiptiler ve Yahudilere kadar tüm konulara değinilmiştir. Buradan hareketle Said'in Oryantalizm tanımında da belirtilen hayatın tüm alanını kapsayan Batı'nın Doğu'yu anlama biçimi olarak Oryantalizm'in izlerini bu eserde görmek mümkündür.

Kitap ilk olarak Nil nehrinin anlatımı ile başlar. Nehrin baştan sona Mısır'ı dolaştığı ve Mısır'ın iklimine, tarımına ve yaşantısına olan büyük etkisinden bahsedilir. Mısır'ın iklimini anlatarak devam eden Lane, Mısır'daki hayatının çoğunun geçtiği Kahire'yi anlatmaya başlar. Sokak ve evlerin yapısını ayrıntılı bir şekilde betimler ve bunlara ilişkin çizdiği eskizlere yer verir.³¹ Doğu'yu görmemiş Batılıların zihin dünyalarında uyanan Doğu imgesi, Lane gibi Oryantalistlerin yaptığı betimlemelerle inşa edilmiştir. Bu açıdan coğrafi yapıdan iklime, şehirlerden insanlara kadar tasvir edilen her şey aslında Batı'da oluşan Doğu imgesine katkı sağlamakta ve yeniden üretmektedir. Bu

²⁹Lane Poole, *age*, s. 41.

³⁰ Bu bağlamda yapılmış bir mukayese için bkz. John Rodenbeck, "Edward Said and Edward William Lane", Paul Starkey ve Janet Starkey (Eds.), *Travellers in Egypt*, I.B. Tauris, London 1998, ss. 233-243.

³¹ Edward William Lane, *The Manners and Customs of the Modern Egyptians*, J.M. Dent & Sons Ltd, London 1908, ss. 4-6.

açından kitabın başında Lane'in Mısır hakkındaki genel tasvirleri okuyucuyu bilinçlendirme açısından önemlidir.

Oryantalist bir eserin ortaya koyulabilmesi için öncelikle merak edilen Doğu'nun iyi bir şekilde anlaşılması, bilinmesi ve tasvir edilmesi gerekmektedir. Bu açıdan Lane de dahil olmak üzere pek çok Oryantalistin gittiği yerlere ilişkin geniş bir bilgi sahibi olması beklenmektedir. Lane'in eserinde 1830'lu yıllarda Mısır'ın nüfusuna ilişkin tahminlerinin yer alması da Doğu'ya ilişkin geniş bir bilgi birikimine sahip olduğunu göstermektedir. 19. yy.'da Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yer alan Mısır da dâhil olmak üzere imparatorluk genelinde ilk nüfus sayımı II. Mahmud döneminde, 1831 yılında gerçekleştirilmiştir. Lane'in eserini 1838 yılında kaleme aldığı göz önünde bulundurulursa nüfus sayımının ilk dönemine denk geldiğini görmekteyiz. Mısır'ın nüfusuna ilişkin resmi devlet verilerini kitabında paylaşan Lane bu verilere bazı şerhler düşmüş ve Mısır'ın içinde bulunduğu şartları da göz önüne alarak kendi tahminlerini ortaya koymuştur. Lane öncelikle kitabında Kahire'deki ev sayısı üzerinden nüfus hesaplama yönteminde (Kahire merkezinde ev başına 8 kişi kırsalda 4 kişi varsayılmaktadır) yanlışlık olduğunu söylemektedir. Mısır'a ilişkin kendi gözlemlerine göre Kahire merkezinde ev başına 6 kişi, kırsalda 5 kişinin alınarak nüfusun hesaplanması gerektiğini savunmaktadır. Bu hesaplama göre Lane, 1830'lu yıllarda Mısır'ın nüfusunun 2,5 milyon civarında olması gerektiğini vurgulamıştır. Fakat 1805 yılından itibaren Mısır valiliği görevine getirilen Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın döneminde 200.000 erkeğin askere alınıp, bu askerlerin evlenip aile kuramadığından hareketle 10 senelik bir süre içerisinde nüfusun azalması gerektiğine Lane tarafından dikkat çekilmekte ve buna göre nüfusun 1830'lu yıllarda 1,9 milyon civarında olması gerektiği hesaplanmaktadır.³² 19. yy. şartları düşünüldüğünde bir devletin sınırları içerisindeki nüfusun sayılması bir devlet için dahi zor bir hesaplama olsa da Mısır'daki nüfusa ilişkin Lane'in yapmış olduğu varsayımlar dikkate alındığında, Said'in bahsettiği toplumun nüfusunu hesaplamaya kadar varan geniş bir bilgi ve anlama biçimi olan Oryantalizm'in izlerini Lane'in eserindeki bu nüfus hesaplama örneğinde görmekteyiz.

Lane tarafından değinilen bir diğer husus ise eğitimidir. Bu konuda öncelikle çocukların eğitim gördüğü okullardaki öğretmenlerin bilgi konusunda çok eksik oldukları hatta Kuran dışında okuma yazmayı bile çok az bildikleri vurgulanır. Bunun yanı sıra pozitif bilimlerden ziyade daha çok dini eğitimin okullarda alındığı belirtilir. Kız çocukların neredeyse hiç eğitim alamadığı, Mısır'daki üst düzey ailelerin çocuklarının dahi sınırlı bir eğitim alabildiği bunun yerine kızlara dikiş nakış gibi şeylerin öğretildiğinden bahsedilmektedir.³³ Ayrıca Lane Kahire'de pek çok büyük kütüphanenin bulunduğu bahseder. Fakat aynı zamanda bu kütüphanelerin neredeyse hiç bakılmadığından ve atıl durumda kalıp, yok olmaya yüz tuttuğundan da bahseder.³⁴ Lane tarafından ortaya koyulan bu gözlem bilime ve ilerlemeye değer vermeyen Doğu toplumu

³² Lane, *age*, s. 23.

³³ Lane, *age*, ss. 63-64.

³⁴ Lane, *age*, s. 214.

Bir Batılı Seyyahın Hatıralarında Oryantalizm'in İzlerini Sürmek: Edward William Lane'in Gözünden 19.Yüzyıl Mısır Toplumuna ve Kültürü

imajını pekiştirmektedir. Mısır'daki eğitim sistemine ilişkin varılan genel yargılardan hareketle 19. yy.'ın ortalarında Ernst Renan'ın Sorbonne'da verdiği konferanslarda ortaya attığı “*İslam dini pozitif bilime ve bilimsel gelişmeye engeldir*” görüşünün³⁵ tezahürünü Lane'in eserinde de görmek mümkündür. Her ne kadar Doğu'daki eğitim ve bilimle alakalı Lane'in doğrudan Renan'ın görüşlerinden etkilendiğini söylemek mümkün değilse de Renan tarafından ortaya atılan ve Oryantalist çevreler tarafından benimsenen negatif İslam-bilim ilişkisi algısının ortaya çıkması ve meşruiyet kazanmasında Lane'in eserindeki ifadelerin önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Bu noktada gerek Lane'in eserinde gerekse Renan'ın konferanslarında Doğu'ya ilişkin aynı temanın işlenmesi, 19. yy. Avrupası'nda Oryantalist çevrelerde Doğu'daki bilimsel geriliğin sebebinin İslam dini olarak görülmesinin bir tür ezber olarak kabullenilmiş olması göstermesi bakımından önem taşımaktadır.³⁶

Doğu'daki bilime ilişkin Lane'in yazdığı yazıların hepsi de olumsuz değildir. Kahire'de bulunan El-Ezher üniversitesi hakkında Lane'in görüşleri oldukça olumludur. Lane'e göre El-Ezher tüm Doğu'nun en başta gelen üniversitedir. Lane, bu üniversitede dil bilim, teoloji, mantık, cebir, aritmetik, astronomi, Kuran, hukuk gibi derslerin verildiğini vurgular. Ayrıca El-Ezher'deki bu eğitim faaliyetlerinin modernizmin Mısır'a geldiği Fransız işgali ile başlamadığını, çok önceden ve köklü bir şekilde var olduğunu hatta işgal yüzünden eğitimin aksadığından bahseder.³⁷ Lane'in anlattığı El-Ezher'deki eğitimin Avrupa'daki köklü Paris, Oxford, Avignon, Salamanca ya da Bologna gibi üniversiteler ile karşılaştırıldığında eksik bir yanının olmadığı görülmektedir. Buna objektif bir şekilde değinen Lane, içinde bulunduğu Oryantalist çizgiden yer yer ayrılırken; Said'in Oryantalizm tezine getirilen eleştirilerden birisi olan tek bir Oryantalizm'in olmadığı görüşüne de hem veri sağlamakta hem de meşruiyet kazandırmaktadır.

Mısır toplumuna dair Lane tarafından bahsedilen bir diğer husus İslamiyet'tir. Lane bir inanç sistematigi olarak İslamiyet'i diğer klasik Oryantalistlere nispeten daha objektif bir şekilde yansıtmaya çalışmıştır. Nitekim kendisinin çağdaşı olan çoğu İngiliz ve Fransız Oryantalistin eserlerinde İslamiyet'in Peygamberi Hz. Muhammed, şeytana benzetilip sapkınlık, şehvet ve şiddete içkin bir figür olarak sunulmuştur.³⁸ Örneğin, D'Herbelot, Hz. Muhammed hakkında “*meşhur düzenbaz din adamı*” gibi ilim ve ahlak sınırlarını aşan ifadeler kullanmıştır. Başka bir örnekte ise Hollandalı düşünür Hugo Grotious, “*Hz. Peygamber'e inananların hırsız olduğu ve onun tamamen intikam öğrettiğini*” iddia etmiştir. Voltaire ise yazdığı bir tiyatro oyununda Peygamber'i

³⁵ Ernst Renan, *Islam and Science*, A lecture presented at La sorbonne 29 March 1883, Çev. Sally Ragep, 2011.

³⁶ Albert Hourani, *Avrupa ve Ortadoğu*, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 27-28.

³⁷ Lane, *age*, ss. 216-218.

³⁸ Thierry Henry, *Hayali Doğu: Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı*, Metis Yayınları, İstanbul 1996, ss. 111-157.

“insanları kandıran ve ruhlarını esir alan bir hilekâr” olarak yansıtmıştır.³⁹ İslam’a ilişkin Oryantalist literatürdeki bu hâkim görüşe rağmen Lane, Hz. Muhammed’in Allah’ın elçisi olduğunu, İslam ile Hristiyanlığın benzer ve farklı yanlarının altına çizerek anlatmıştır. Ayrıca Hz. Muhammed’in de kendinden önceki peygamberler gibi bir peygamber olduğunu kabul etmiştir.⁴⁰ Bu açıdan Lane’in eseri Oryantalist yaklaşımın Müslümanlığa olan yaklaşımına farklılık getirmektedir. Hatta Lane eserinde kendi ülkesindeki İslam ve Hz. Muhammed anlayışını eleştirmektedir. “Kendi ülkesinde insanların Hz. Muhammed’e tapıldığına inandıklarını, aslında böyle bir şeyin olmadığını ve insanların Allah’a taptığı, peygamberin sadece aracı olduğunu” vurgulamaktadır. Ayrıca “kendi dini ile karşılaştırma yaptığında kendi dininden olmayanlara karşı Müslümanların Hristiyanlarından çok daha fazla toleranslı olduğundan” bahsetmektedir.⁴¹

Mısır toplumuna ilişkin Lane’in anlattığı diğer bir konu adalet sistemi ve hukuka ilişkindir. Lane hukuk kurallarının tamamının Kuran’dan alındığını, boşluk kalan diğer kısımlarda Peygamber’in hadisleri ve âlimlerin içtihatlarının hukuk sisteminin kaynaklarını oluşturduğuna vurgu yapar.⁴² 19. yy. klasik Avrupalı bakış açısı Batı’yu pozitif hukuk tarafında konumlandırırken, Doğu’yu ve özellikle Müslüman toplumları şeriata dayalı bir hukuk sistemi içinde tasvir ederek kategorize etmiştir. Buradan yola çıkarak da bireylerin haklarının yeterince savunulmadığı ve pozitif hukukun gölgelendiği gibi gerekçelerle Batı’nın İslam hakkındaki olumsuz görüşlerinin Doğu’daki adalet ve din arasındaki ilişki için de geçerli olduğu ortaya çıkmaktadır. Doğu’daki hukuk anlayışına ilişkin Batı’nın kategorik pejoratif yaklaşımındaki indirgemeci metot pek çok Oryantalist yazın sahibinde olduğu gibi Lane’in eserinde de karşılık bulmaktadır. Nitekim Lane kitabında Osmanlı coğrafyasında adaletten birinci derecede sorumlu olan kadıların, kurumsal anlamda İslami kesimlerin baskı ve yönlendirmesi altında bulunduğunu; naib ve müftüler aracılığıyla sürekli rüşvet alındığını ve kim daha çok rüşvet verirse o kişinin davayı kazandığını ifade etmektedir. Ayrıca sadece kadıların değil; paşa, zabıt ve diğer devlet yetkililerinin de zorbalık ve yolsuzluk içinde olduğunu vurgular.⁴³ Doğu’daki hukuk ve adalet sistemine ilişkin Lane’in eserinde görülen bu anlayış Doğu’da adaletin olmadığı ve İslami kurumlarla iç içe geçmiş bir hukuk sisteminin egemen olduğu ile sistemde yolsuzluğun çok yaygın bir hale geldiğine yönelik görüşleri pekiştirmekte ve Doğu’ya ilişkin Müslüman/Doğu toplumlarının kültüründen bağımsız olarak ortaya atılan, tamamen sübjektif ve olumsuz Oryantalist ezberi destekler niteliktedir.

Lane’in gözlemlerinden bir diğeri harem ve evliliğe ilişkindir. Şurası açıktır ki harem Müslüman toplumlarda hakkında bilgi paylaşılmayan ve yabancı erkeklerin bilemeyeceği bir ortamdır. Zira 19. yy. Mısır toplumunda, diğer Müslüman topluluklarda

³⁹ Şenol Korkut, “Batı Düşüncesinde İslam ve Hz. Muhammed İmajı”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, s. 19-23.

⁴⁰ Lane, *age*, s. 66.

⁴¹ Lane, *age*, s. 92.

⁴² Lane, *age*, ss. 98-99.

⁴³ Lane, *age*, s. 118.

Bir Batılı Seyyahın Hatıralarında Oryantalizm'in İzlerini Sürmek: Edward William Lane'in Gözünden 19.Yüzyıl Mısır Toplumuna ve Kültürü

olduğu gibi kadın kamusal alanda görünür değildir.⁴⁴ Dolayısıyla pek çok seyyahın hareme ilişkin yazdığı yazılar ve çizdikleri resimler hayal gücü ve kulaktan dolma bilgilerle sınırlıdır. Fakat Lane “eğer bir yabancı, Müslüman erkek toplumla samimi ilişkilere sahipse rahatça kadınların hayatları, alışkanlıkları ile ilgili doğrudan ya da dolaylı bilgi alabilir, Müslüman erkekler bu konularda konuşmaktan çekinmezler” der.⁴⁵ Bu noktada gözlemlerinin doğruluğunu buraya dayandırır. Oryentalist çalışmalarda hareme kadın imgesi erkeğin kölesi, kendisi hiçbir şey yapamayan, sadece erkeğe cinsel tatmin sağlayan ve ev işlerinde hizmet eden bir insan olarak tasvir edilirken⁴⁶; Lady Montagu'nun anılarında⁴⁷ da yer verdiği gibi Lane de “haremdaki kadınların gayet özgür olduklarını, dışarı çıkıp kendi işlerini hallettiklerini, güçlü duruşlarından” bahseder.⁴⁸ Oryentalist çalışmalarda tasvir edilen Doğulu kadın figürünün aksine eserindeki kadın tasviri Lane'in objektifliğini yansıtmakta ve bu bağlamdaki yorumlarını hâkim Oryentalist çizgiden uzaklaştırmaktadır.

Mısır toplumundaki alışkanlıklar ve toplumun karakteristik özelliklerine ilişkin Lane'in kapsamlı gözlemleri yer almaktadır. Lane'in Mısır toplumuna ilişkin vurguladığı misafirperverlik, vatan sevgisi gibi olumlu gözlemlere değinmekten ziyade Said'in belirttiği Oryentalist izlerin görüldüğü görece olumsuz gözlemlere değinmek gerekmektedir. Bu noktada Mısır toplumu hakkında Lane'in yaptığı çıkarımlar arasında öne çıkan konu tütün kullanımınıdır. Lane “neredeyse herkesin sokakta tütün ve nargile kullandığını, sokakta gezerken tütün içmeyen birini görmenin imkânsız olduğunu” vurgulamaktadır.⁴⁹ Bunun yanı sıra Lane, “Mısır toplumunun en küçük şeyden dans edecek malzeme çıkardığını ve eğlenceye çok düşkün olduğundan” bahseder.⁵⁰ Lane tarafından Mısır toplumuna ilişkin yapılan bu çıkarımlar klasik Oryantalizm'in “egzotik Doğu'ya ilişkin” geliştirdiği “zevk düşkünlüğü ve miskin Doğulu” figürünü yeniden üretmektedir.

⁴⁴ Mervat Hatem, “19. Yüzyıl Mısır'ında Sağlık Mesleği ve Kadın Bedeninin Denetlenmesi”, Madeleine Zilfi (Ed.), *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009, ss. 64-78; Judith E. Tucker, *Women in Nineteenth-Century Egypt*, Cambridge University Press, Cambridge 1985.

⁴⁵ Lane, *age*, s. 181.

⁴⁶ İbrahim Kalın, *İslam ve Batı*, İSAM Yayınları, İstanbul 2018, s. 143.

⁴⁷ 18. yy.'ın başında Osmanlı coğrafyasında yapmış olduğu gözlemleri aktaran İngiliz elçisinin eşi Lady Montagu'nun kadınlarla ilgili ifadeleri Batılı bir kadının gözünden Doğu'yu resmetmektedir. Montagu 'ya göre:

“Ben Türk kadınlarını ülkede yegâne özgür halk kesimi olarak görüyorum. Hatta divan, onları saygı ile karşılar ve sultan bile eğer bir paşayı astırırsa onun haremünün kutsiyetini kesinlikle ihlal etmez... Kanunların kendilerine dört kadın müsaade ettiği doğrudur, ancak bu özgürlükten istifade eden ne kibar bir erkek, ne de üst tabakadan buna rıza gösteren bir kadın örneği yok.” Bkz. Mary Montagu, *Şarktan Mektuplar*, Çev. Selçuk Ünlü, Palet Yayınları, Konya 2014, s. 37.

⁴⁸ Lane, *age*, ss. 184-185.

⁴⁹ Lane, *age*, s. 137.

⁵⁰ Lane, *age*, ss. 295-296.

Oryantalist literatürün sıklıkla işlediği bir diğer konu ise müziktir. Kullanılan müzik aletlerinden kullanılan ritim ve tonlara kadar Lane'in eserinde bahsedilen hususlar Oryantalizm'in izlerini taşır. Lane Mısır'da müzik için kullanılan enstrümanları tek tek çizmiş ve detaylı bir şekilde anlatmıştır. Lane'in eserinde yer alan bu enstrümanlar: kanun, ney, ud, tef ve darbukadır.⁵¹ Lane'in eserindeki Oryantalist zihniyetin farklı bir yerde tezahürünü görmek mümkündür. Fransız Oryantalist ressam Felix Auguste Clement'in *An Evening Entertainment* tablosunda yer alan figürler ile Lane'in kitabındaki enstrüman figürleri çarpıcı şekilde aynıdır.

Resim 1: Felix Auguste Clement- *An Evening Entertainment*

Felix Auguste Clement'in tablosunda yer alan Oryantalist kadın figürlerinde kadınların çaldıkları enstrümanlar incelendiğinde bu tabloda Lane'in kitabında bahsettiği enstrümanların neredeyse hepsini görmek mümkündür. Bu durum bize Oryantalizm'in farklı alanlarının ortak Doğu algısını beslediğine işaret etmektedir.

19. yy.'ın pek çok Batılı gezgini gibi, Lane'in de dünya görüşünü ve modernite algısını inşa eden *sanayileşmiş ve kentleşmiş* Avrupa/İngiltere ideali ile seyahati sırasında gözlemlediği Mısır'ın durumunun seyyahı, analiz ve karşılaştırma yapma noktasında bir açmaza sürüklediği açıktır. Zira bu dönemin Mısır'ının Sanayi Devrimi'ni ve kentleşme, göç vb. bileşen süreçlerini ıskaladığı realitesini bilinçli ya da bilinçsiz olarak görmezden gelmiştir. Bu noktada Lane'in Mısır'daki endüstriye ilişkin gözlemleri hatalı bir

⁵¹ Lane, *age*, ss. 363-374.

Bir Batılı Seyyahın Hatıralarında Oryantalizm'in İzlerini Sürmek: Edward William Lane'in Gözünden 19.Yüzyıl Mısır Toplumunu ve Kültürü

karşılaştırma ve bu hatadan sübjektif bir yanlış yoruma ulaşma biçimindedir. Dolayısıyla mukayese noktasını modernite öncesi dönemlere sabitlemeyi tercih ederek, gelişmişlik parametresi üzerinden 19. yy. Mısır'ı ile Antik Mısır'ı karşılaştırmıştır. Lane, antik Mısır'ı hem askeri hem ticari anlamda dünya lideri ve komşuları tarafından imrenilen bir ülke olarak görmekte iken şu anda oldukça fakir ve genellikle tarımla uğraşan, pek çok şeyi ithal eden fakir bir ülke olarak resmetmektedir.⁵²

Hâlbuki yukarıda sözü edilen hatalı karşılaştırma kurgusuna rağmen Lane'in seyahatleri sırasında yaptığı gözlemler ve edindiği bilgiler üzerinden kaleme aldığı Mısır ekonomisine ilişkin tasviri oldukça gerçekçidir. Sanayi devrimini kaçıran Osmanlı İmparatorluğu ve Mısır'ın endüstri alanında geri kalmışlığı seyyahın yazılarında gözler önüne serilmektedir. Bununla birlikte teknolojik gelişmenin de sınırlı olduğu imparatorluk sınırları içerisinde Mısır'ın da dâhil olduğu alanların, hammadde kaynaklarının sömürüleceği ve kapitalist ekonomik düzenin genişleyebileceği pazarlar olarak görülmesi sonucu bu fakirlik katlayan oranda artmıştır. Bu sebepten dolayı Mısır'daki endüstriye ilişkin Lane'in tasvirleri var olan durumu objektif bir şekilde yansıtmıştır.⁵³

Lane'in antik dönem Mısır'ına övgülerinde görüldüğü üzere kimi noktalarda Türk ve Osmanlı karşıtlığı olarak tezahür eden Mısır sevgisi kitabın son kısmı olan Mısır'daki son yenilikler kısmında daha net bir şekilde görülmektedir. Lane, Mısırlıların antik Mısır'dan gelen köklü geleneklerinin olduğunu vurgularken “*geri kalmış Mısır'da Türk etkisinin görüldüğünü ve Türklerin de kendilerini yani sadece Batı'yı taklit ettiklerini*” öne sürer. Hatta Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve II. Mahmud'u kıyaslar ve Osmanlı Sultanını *Batı taklitçisi* olarak nitelerken, Kavalalı'yı *despot* olarak eleştirse de “*II. Mahmud'a göre özellikle bilim ve sanat olmak üzere neredeyse her konuda üstün olduğunu*” vurgular.⁵⁴ Bu noktada Lane'in sunduğu Oryantalist anlayış, *Türk anti-patisi* üzerine kurgulanmış; yerelliği/egzotizmi öne çıkaran tarihselcilikten beslenen, döneminin hâkim Batılı Oryantalist zihniyetini yansıtan bir konum alışı olarak nitelendirilebilir.⁵⁵

Son olarak Lane'in kitabı hakkında genel bir değerlendirme yapılacak olursa Lane'in bu eserinin Mısır toplumunu tanımak isteyen Mısırlı olmayan Araplar için dahi

⁵² Lane, *age*, s. 315.

⁵³ Lane, *age*, ss. 317-320.

⁵⁴ Lane, *age*, s. 564.

⁵⁵ Bu bağlamdaki zengin literatür için bkz. Gerald McLean, *Doğu'ya Bakış: 1800 Öncesi Dönem İngiliz Yazmaları ve Osmanlı İmparatorluğu*; Selçuk Ünlü, *Alman Edebiyatında Türkler*, Çizgi Kitabevi, Konya 2005, *Dünya'da Türk İmgesi*, Özlem Kumrular (Ed.), Kitap Yayınevi, İstanbul 2005; Özlem Kumrular, *Türk Düşmanlığı: Avrupa'da Türk Düşmanlığının Kökeni*, Doğan Kitap, İstanbul 2008; Arzu Etensel İldem, *Fransız Gezginlerin Gözüyle Türkler ve Yunanlılar*, Boyut Kitapları, İstanbul 2000. Karşıt görüşlere ve klasik Oryantalizmin anti-Türk bakış açısından bir sapma olarak değerlendirilmesi açısından İngiliz seyahat yazımındaki Türk sempatisine dair bir çalışma için ayrıca bkz. Hüseyin Çelik, *Bir Medeniyet Analizi: Türk Yanlısı İngilizlerin Osmanlı'ya Bakışı*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2002.

önerilen ilk kaynak olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir.⁵⁶ Said'in "*Lane'in yazdığı Modern Mısırluların Gelenek ve Göreneklere kitabı tarih ile antropoloji incelemelerinde bir temel yapıt olmasının, kitabın ırksal üstünlüğünün basit bir yansıması olmasından değil, biçiminden, zekice, dâhice ayrıntılarından kaynaklandığının anımsanması yeter*" şeklindeki görüşleri, Said tarafından da Lane'in eserindeki kapsamlı, detaylı ve gerçekçi tespitlerin takdir ile karşılandığını göstermektedir.⁵⁷ Bu noktada Lane, kitabında herhangi bir duygu ya da düşüncesini katmadan Doğu'da var olan gerçeklikleri yansıtmaya çalışmıştır. Örneğin İslam dinini, ritüellerini ya da toplumsal ritüelleri anlatırken yapılan ibadetleri ve ritüelleri kendi düşüncesi çerçevesinde eleştirmemiştir. Bunun yerine Doğu'da var olan şeyleri gördüğü şekilde aynen eserinde aktarmayı amaçladığından ötürü Oryantalist literatür içerisinde bu kitap görece objektif bir eser olarak adlandırılabilir. Her ne kadar objektif olarak değerlendirilse de Lane'in kurtulamadığı Oryantalist düşünce yapısına eserinde yer yer rastlamak mümkündür.

4. Sonuç

Oryantalizm kavramı kelime kökeni olarak Latince Doğu kelimesinden türeyen ve kelime anlamını doğrular nitelikte en basit anlamıyla Doğu'yla ilgili yapılan çalışmaları kapsamaktadır. 14. yy.'dan itibaren Doğu'ya yönelik çalışmaların Batı tarafından gerçekleştirilmeye başlandığı bilinmekle birlikte modern Oryantalizm'in başlangıcı 19. yy.'a dayanmaktadır. Modern dönem öncesi sistematik ve düzenli çalışmalardan ziyade İslam-Hristiyanlık dikotomisi içinde var olan Oryantalizm, modern dönemle birlikte kurumsallaşmaya başlamış ve emperyalizm kavramı, düşünsel temellerine ve inşa sürecine katkıda bulunmuştur. Bu kurumsallaşma ile birlikte Oryantalizm'in objektif bir akademik alan ya da kültür olmadığına yönelik ilk kapsamlı itiraz Edward Said tarafından dile getirilmiştir. Said *Oryantalizm* adlı kitabında Oryantalizm'in Batı'nın emperyalist amaçlarına hizmet etmek amacıyla nasıl ideoloji haline getirildiğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Said eserinde İngiliz ve Fransız Oryantalistlerin eserlerine yer vererek geniş bir perspektifte karşılaştırmalı bir söylem analizi ile Oryantalizm kavramının Batı tarafından nasıl kullanıldığına dikkat çekmeye çalışmaktadır. Said'in bahsettiği Oryantalizm'e yönelik bazı eleştiriler de mevcuttur. Tek bir Doğu ya da Batı imajının olmadığı hatta Oryantalist literatürün kendi içinde dahi bütünlük arz etmediği yönündeki eleştiriler ön plana çıkan eleştirilerden birisidir.

Said'in Oryantalizm tezi ve bu teze getirilen eleştiriler ışığında, 19. yy. Mısır toplumunu inceleyen ve Oryantalist literatüre önemli katkıları bulunan Lane'in *Modern Mısırluların Gelenek ve Göreneklere* adlı kitabı bu çalışmamızda incelenmiştir. Lane'in Kahire'de geçirdiği 12 sene sonunda edindiği deneyim ve gözlemlerin ürünü olan bu kitapta Said'in bahsettiği Oryantalist anlayışı görmek mümkündür. Dolayısıyla teorik olarak Said tarafından bahsedilen modern Oryantalist izler Lane'in yazdığı kitaptaki Mısır toplumuna ilişkin çeşitli gözlemlerinde kendini göstermiştir. Bu noktada Lane'in

⁵⁶ Jason Thompson, "Edward William Lane in Egypt", *Journal of the American Research Center in Egypt*, 1997, s. 243.

⁵⁷ Said, *age*, 24.

Bir Batılı Seyyahın Hatıralarında Oryantalizm'in İzlerini Sürmek: Edward William Lane'in Gözünden 19.Yüzyıl Mısır Toplumunu ve Kültürü

sahip olduğu Oryantalist anlayış Said'in tezini destekler nitelikte incelenmiştir. Son olarak Said'in tezine getirilen eleştiriler ışığında Lane'in de Said'in çizdiği Oryantalist çizgiden yer yer ayrıldığı görülmektedir. Doğu hakkında olabildiğince tarafsız ve gerçeği olduğu gibi aktaran bir Batılı seyyah olarak Lane, tek bir Batılı Oryantalist imgesinin olmadığını kanıtlamaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmet Ulvi Türkbağ, "Şark'a Dair: Miladın 24. Yılında Şarkiyatçılık", *Doğu Batı*, 2002, s. 207-218.

Albert Hourani, *Avrupa ve Ortadoğu*, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2001.

Albert Hourani, *Batı Düşüncesinde İslam*, Çev. Celal Kanat, Doruk Yayınları, İstanbul, 2010.

Arzu Etensel İldem, *Fransız Gezginlerin Gözüyle Türkler ve Yunanlılar*, Boyut Kitapları, İstanbul, 2000.

Bernard Lewis, "The Question of Orientalism", *The New York Review of Books*, 1982, s. 1-20.

Bernard Lewis, *İslam ve Batı*, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2017.

Bernard Lewis, *Ortadoğu*, Çev. Selin Y. Kölay (3. Baskı), Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2006.

Bryan Turner, *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, Çev. İbrahim Kapaklıkaya (2. Baskı), Anka Yayınları İstanbul, 2003.

Edward Said, *Şarkiyatçılık*, Çev. Berna Yıldırım (9. Baskı), Metis Yayınları, İstanbul, 2016.

Edward William Lane, *The Manners and Customs of the Modern Egyptians*, J.M. Dent & Sons Ltd, London, 1908.

Elmalılı Hamdi Yazır, "İslamiyetle Medeniyet-i Cedide Birleşebilir mi?", *Meşrutiyetten Cumhuriyete Makaleler*: 83-97, (Haz.) Cüneyd Köksal ve Murat Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul, 2013.

Ernst Renan, *Islam and Science*, A lecture presented at La sorbonne 29 March 1883, Çev. Sally Ragep, 2011, https://www.mcgill.ca/islamicstudies/files/islamicstudies/renan_islamism_cversion.pdf, (Erişim Tarihi: 25.07.2018).

Fred Halliday, “Orientalism and Its Critics”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, vol. 20, no. 2, 1993, ss. 145-163.

Geoffrey Roper, “Texts from Nineteenth-Century Egypt: The Role of E.W. Lane”, Paul Starkey ve Janet Starkey (Eds.), *Travellers in Egypt*, I.B. Tauris, London, 1998, ss. 244-254.

Gerald McLean, *Doğu'ya Bakış: 1800 Öncesi Dönem İngiliz Yazmaları ve Osmanlı İmparatorluğu*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2009.

Gerald McLean, *Doğu'ya Yolculuğun Yükselişi: Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz Konukları (1580-1720)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.

İbrahim Kalın, *Ben Öteki ve Ötesi*, 3. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2016.

İbrahim Kalın, *İslam ve Batı*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2018.

Jacques Derrida, *Writing and Difference*, Çev. Alan Bass, Routledge, London, 2002.

Jason Thompson, “Edward William Lane in Egypt”, *Journal of the American Research Center in Egypt*, 1997, ss. 243-261.

Jason Thompson, “Edward William Lane's ‘Description of Egypt’”, *International Journal of Middle East Studies*, vol. 28, 1996, ss. 565-583.

John Rodenbeck, “Edward Said and Edward William Lane”, Paul Starkey ve Janet Starkey (Eds.), *Travellers in Egypt*, I.B. Tauris, London, 1998, ss. 233-243.

Judith E. Tucker, *Women in Nineteenth-Century Egypt*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.

Mary Montagu, *Şarktan Mektuplar*, Çev. Selçuk Ünlü, Palet Yayınları, Konya, 2014.

Bir Batılı Seyyahın Hatıralarında Oryantalizm'in İzlerini Sürmek: Edward William Lane'in Gözünden 19.Yüzyıl Mısır Toplumunu ve Kültürü

Megan C. Thomas, "Orientalism and Comparative Political Theory", *The Review of Politics*, vol. 72, no. 4, 2010, ss. 653-677.

Mervat Hatem, "19. Yüzyıl Mısır'ında Sağlık Mesleği ve Kadın Bedeninin Denetlenmesi", Madeleine Zilfi (Ed.), *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 64-78.

Michael Curtis, *Orientalism and Islam: European Thinkers on Oriental Despotism in the Middle East and India*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

Michel Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, Çev. Veli Urhan (3. Baskı), Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Mustapha Chérif, *Islam and the West: A Conversation with Jacques Derrida*, The University of Chicago Press, Chicago, 2008.

Nilgün Tatal, "Edward Said'in Oryantalizmi Nasıl Okunuyor?", *Doğu Batı*, 2002, ss. 117-137.

Özlem Kumrular (Ed.), *Dünya'da Türk İmgesi*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.

Özlem Kumrular, *Türk Düşmanlığı: Avrupa'da Türk Düşmanlığının Kökeni*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

Rana Kabbani, *Avrupa'nın Doğu İmajı*, Çev. Serpil Tuncer, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1993.

Riaz Hassan, *Müslüman Zihinler*, Çev. Ergin Çenebaşı, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

Samir Amin, *Avrupamerkezcilik: Bir İdeolojinin Eleştirisi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993.

Selçuk Ünlü, *Alman Edebiyatında Türkler*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005.

Shehla Burney, "Orientalism: The Making of the Other", *Counterpoints*, vol: 417, *Pedagogy of the Other: Edward Said, Postcolonial Theory, and Strategies for Critique*, 2012, ss. 23-39.

ALİ BİLGENOĞLU - Selahattin ERTÜRK ÇİFTÇİ

Stanley Lane Poole, *Life of Edward William Lane, Gilbert And Rivington Printers, London, 1877.*

Stefanos Yerasimos (Ed.), *Thevenot Seyahatnamesi, Çev. Ali Berkay (2. Baskı), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014.*

Şenol Korkut, “Batı Düşüncesinde İslam ve Hz. Muhammed İmajı”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 34, Sayı 1, 2008, ss. 5-54.

Şerif Mardin, “Oryantalizmin Hasıraltı Ettiği”, *Doğu Batı*, 2002, ss. 115-120.

Thierry Henry, *Hayali Doğu: Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı*, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.

Türkiye Diyanet Vakfı, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 27, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Genel Müdürlüğü, İstanbul, 1988.